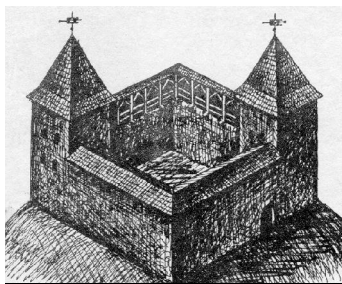

Лідскі

Народ, які не ведае
свайго мінулага,
не мае будучыні

Летапісец

Краязнаўчы, гістарычна-літаратурны часопіс
Выходзіць з 1997 года

№ 1-2 (105-106)

СТУДЗЕНЬ - ЧЭРВЕНЬ

2024 г.

УНУМАРЫ:

Стар. 2. Дзень роднай мовы і 17-я
Агульнацыянальная
дыктоўка...

Стар. 13. XI Лідскія чытанні

Стар. 17. Кроніка Ліды

Стар. 22. Інфармацыя пра вынікі
сацыяльна-эканамічнага
развіцця Лідскага раёна
ў 2023 годзе

Стар. 24. Лідскія юбіляры.
Валянцін Таўлай

Стар. 31. Тэадор Нарбут:
жыццяпіс без

прэтэнзіі на паўнату

Стар. 75. Лідскія цэрквы горада да
пачатку XIX ст.

Стар. 83. Першыя аўтамабілі і
матацыклы на Лідчыне

Стар. 89. Дроздава

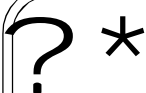
Стар. 102. Дварышчанскія хронікі

Стар. 117. Ліда праўдзівая

Стар. 120. Яўстах Шалевіч і яго
мемуары

На першай старонцы вокладкі: *Лідскі замак,
від з паўночна-ўсходняга боку.*

Паводле невядомага аўтара XIX ст.

Мы просім ўсіх, хто мае цікавыя матэрыялы па
гісторыі Ліды і краю, дасылаць іх на адрас:
231282, Ліда-2, п/с 7, або E-mail: kajety@list.ru

Аўтары цалкам адказныя за гістарычную
дакладнасць сваіх матэрыялаў

Выдаецца ў адпаведнасці з
п. 7.4 артыкула 13
ЗАКОНА РЭСПУБЛІКІ
БЕЛАРУСЬ
“Аб сродках масавай
інфармацыі”
ад 17 ліпеня 2008 г. № 427-3

Выдавец:
Прыватнае ўнітарнае
прадпрыемства “Пружмень”

Рэдактар:
Станіслаў Вацлававіч
Суднік

АДРАС РЭДАКЦЫІ:
231293, г. Ліда, вул. Лётная,
7 а.

АДРАС САЙТА:
<http://nslowa.by>

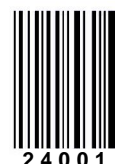
Наклад 150 асобнікаў
15,5 друк. аркушаў

Часопіс падпісаны да друку
30.06.2024 г.

Часопіс надрукаваны
24.08.2024 г.
у ПВП “ЛіТАРЫ”:
230025, г. Гроднаа,
вул. К. Маркса, 11, пам. 1/2.

Замова № 28/14.

ISSN 2218 – 1792

9 772218 179007 24001

Леанід Лаўрэш

Лідскія цэрквы горада да пачатку XIX ст.

У гэтым артыкуле я вырашаў сабраць усё тое, што ўдалося знайсці ў апошнія гады на заяўленай тэме, дадаць гэта да ранейшых матэрыялаў, выправіць непазбежныя ранейшыя памылкі і недахопы.

Нагадаю, што сёння можна з адноснай упэўненасцю казаць пра існаванне паселішча на тэрыторыі Ліды ўжо ў XII ст., рэшткі якога былі знойдзены ў 1930-х гг.¹ Цікавым і важным для нас з'яўляецца тое, што паселішча было славянскім, а не балцкім, як пра тое пісаў Тэадор Нарбут² пры тым, што дацёраўка археолагаў адносна добра супадае з датай заснавання нашага горада, якую Нарбут дае як 1180 г.

1180 г. як год заснавання Ліды, зараз (спадзяюся, часова) адрынуты, але другая дата якую даў Нарбут - 1323 г., год заснавання замка, прынята афіцыйна, хоць і вядома, што замак пабудаваны пазней, наўрад ці раней да 1330 г., хаця б таму, што ў 1323 г. Гедымін толькі пачаў рассылаць лісты з запрашэннямі да сябе нямецкіх майстроў.

Па тэме гэтага артыкула важна, што Тэадор Нарбут пісаў - адначасова з пабудовай Лідскага замка, г. зн. пасля 1320-х гг. на яго тэрыторыі з'явілася капліца³. Заўважу: безыменная капліца, а не царква.

Тут трэба зрабіць адну заўвагу.

10 кастрычніка 1865 г. падчас асвячэння царквы ў Шчучыне, святар Віленскага Кафедральнага сабора а. Антон Пшчолка, не гісторык, у сваёй прамове зрабіў агляд царкоўнай гісторыі Лідчыны, некаторыя з тэзаў якога, нават у сярэдзіне XIX ст., выглядалі ненавуковай фантастыкай, не мелі ніякага абгрунтавання ў дакументах, і, зразумела, што не атрымалі далейшага развіцця. З прамовы святара, напрыклад, можна даведацца, што Дайнаўскае княства з цэнтрам у сучаснай вёсцы Дайнава пад Лідай было часткай вялікага Валынскага княства, а сама Дайнава - горадам, даведацца пра перанос Геды-

мінама з Дайнавы ў Ліду сталіцы княства⁴, а самым неверагодным, як для мяне, ёсць наступнае: "У Дайнаве спрадвечу існаваў праваслаўны храм у імя св. Вялікапакутніка і Пераможца Георгія, таму і Гедымін пасля пабудовы мураванага замка ў Лідзе паставіў у ім і праваслаўную царкву ў імя таго ж самага св. Георгія. Адначасова з гэтай царквой у Лідзе існавалі яшчэ тры іншыя..."⁵.

Не зразумела, адкуль пайшла інфармацыя пра царкву св. Юрыя (Георгія) у замку, калі Тэадор Нарбут піша толькі пра безымянную капліцу⁶: "Капліца ў замку знаходзілася ад пачатку яго заснавання"⁷. Як бачым, толькі - капліца, якая, верагодна, магла знаходзіцца ў кутку аднаго з паверхаў замакавай вежы. Адам Кіркор, не ўказваючы сваіх крыніц, верагодна, проста адаптаваў слова "капліца" ў нашым замку да рускай мовы і назваў яе "дамавой царквой"⁸ - г. зн., калі не кутком, дык максімум нейкім пакоем у вежы.

Тым не менш, вось гэта сведчанне Нарбута пра наяўнасць капліцы недзе каля 1323 г. з'яўляецца самім раннім згаданнем сакральнага хрысціянскага аб'екта ў Лідзе. Але і Нарбут, на жаль, не можа лічыцца надзейнай крыніцай, бо на сёння ён вядомы нам як аўтар шэрагу свядомых гістарычных фальсіфікацый на карысць балцкага элемента гістарычнай Літвы. Але, як для мяне, адзіным аргументам на карысць існавання капліцы ў нашым замку з'яўляецца сам факт згадання яе гісторыкам, бо каб не Нарбут - ніхто б пра яе не ведаў і не пісаў бы.

Дарэчы, Тэадор Нарбут указаў галоўную крыніцу свайго артыкула пра Ліду (які быў першым тэкстам такога кшталту): "Большасць дэталей у гэтым артыкуле ўзята з парафіяльных нататак, сабраных нябожчыкам, с. п. кс. Вінцэнтам Нарбутам, пробашчам і дэканам Лідскім"⁹. Кс. Вінцэнт Нарбут - сваяк Тэадора.

Для мяне невытлумачальным з'яўляецца тое, што сёння нічым не абгрунтаваныя звесткі, узятыя з

¹ Лаўрэш Леанід. Лакалізацыя "Ліды Нарбута", першааснага паселішча на тэрыторыі нашага горада (Дапрацаваны даклад з X Лідскіх чытанняў) // Лідскі Летанісец. 2023. № 2 (102). С. 30-35.

² Narbutt T. Cokolwiek z historyi miasta Lidy // Narbutt T. Dzieje starożytne narodu litewskiego. T. 5. Wilno, 1839. Dodatek I. S. 1.

³ Там жа.

⁴ Нарбут, без аніякіх спасылак, піша толькі гэта: "Гэтае месца пасля заваявання Княствам Дайнаўскім каля 1180 г. - літоўскае паселішча ... Ліда" ("To miejsce, po zawojowaniu Księstwa Dejnowskiego, około r. 1180, w którym leżało, jest osada litewska; ponieważ Lida"). - гл. Narbutt T. Cokolwiek z historyi miasta Lidy.

⁵ ЛЕВ. 1865. № 23. С. 928.

⁶ Я і сам у свой час не правярэў інфармацыю і ў адной са сваіх кніг напісаў пра царкву Св. Юрыя ў замку, за што выбачаюся. Гл. Лаўрэш Леанід. Грэка-каталіцкая (уніяцкая) Царква на Лідчыне. Полацк, 2012. С. 8.

⁷ Narbutt T. Cokolwiek z historyi miasta Lidy. Dodatek I. S. 1. "Kaplica na zamku znajdowała się od początku jego założenia".

⁸ Кіркор Адам Исторически-статистические очерки Виленской губернии на 1852 год. Вильна, 1852. С. 219.

⁹ Там жа.

вуснай прамовы святара ў 1865 г., зноў ажылі.

Міхал Шымялевіч пісаў, што каля 1524 г. у горадзе Лідзе маецца яшчэ адна царква¹⁰. Верагодна, лепшы лідскі гісторык XX ст. меў на ўвазе царкву Прачыстай Багародзіцы, бо дакладна вядома, што лідскі намеснік Юрый Іванавіч Іллініч, каб трымаць давераную яму гаспадарку ў Лідзе ў належным стане, клапаціўся пра сваіх падначаленых незалежна ад канфесійнай прыналежнасці, сацыяльнага статусу і этнічнага паходжання. Менавіта ў 1524 г. ён надаў святару лідскай царквы Прачыстай Багародзіцы Васілю некалькі пустых зямель і агародаў у Лідскім павеце. Трэба меркаваць, што католік Юрый Іллініч кіраваўся тут практычным інтарэсам - рацыянальным выкарыстаннем зямельных пляцаў, бо поп Васіль павінен быў уносіць штогадовую плату на ўтрыманне Лідскага замка¹¹. Вядома, што яшчэ ў канцы XVIII ст. у царкоўным архіве захоўваўся фундуш вялікіх князёў ВКЛ 1524 г. на царкоўныя пляцы¹².

Заўважу: царква Прачыстай Багародзіцы на Зарэччы¹³ згадваецца ўжо ў 1524 годзе, а а. Васіль - першы з вядомых нам святароў усходняга абраду! І адзначу, што пасля замкавай капліцы і ажно да 1524 г., на жаль, няма ніводнай згадкі пра нейкі храм усходняй канфесіі ў Лідзе, ці калі больш дакладна - я не ведаю ніводнай такой згадкі.

Міхал Шымялевіч¹⁴ (са спасылкай на Нарбута¹⁵, а Нарбут у сваю чаргу са спасылкай на Ігната Даніловіча) таксама пісаў, што яшчэ нейкая іншая лідская царква была пабудавана ў 1533 г.

Адзін з лідскіх аматараў гісторыі раней таксама

паведамляў нам пра асвячэнне ў 1533 г. царквы ў Лідзе, са спасылкай на Ніканаўскі летапіс: "*Освящение церкви иже в Лиде*"¹⁶, - такі радок і насамрэч маецца ў гэтым летапісе. Я адмыслова вывучыў гэты фрагмент у вялікім шматтомным Ніканаўскі летапісе і без праблем знайшоў інфармацыю ва ўказальніку да летапісу, што ў дадзеным выпадку маецца на ўвазе царква ў Палестыне¹⁷.

Але мяне здзівіла супадзенне датаванняў у Нарбута і ў Ніканаўскім летапісе - адзін і той жа 1533 год.

Знайшоў і прачытаў у Даніловіча адпаведны кавалак, на які спасылаецца Нарбут. Беларускі гісторык пачатку XIX ст. Ігнат Даніловіч надрукаваў свой "Летапісец..." лацінкай. Для гэтага артыкула я перапісаў тэкст сучаснай кірыліцай і трохі адаптаваў (аўтэнтычная лацінка падаецца ў зноскі): "*У лето 7041 (1533) родился великому князю Василию Ивановичу всея Руси сын, от его великой княгини Елены Глинской*"¹⁸, *и наречен бысть Егорий (освящение церкви иже в Лиде), и возродовался великий государь и прославил Бога*"¹⁹.

У каментары да гэтага тэксту, Даніловіч піша: "*Больш за тры гады Алена была бясплоднай, разам з мужам наведала манастыры і царквы, хадзіла ў паломніцтва на цудатворных мясцінах, раздавала міласціну сваёй рукою, і 30 жніўня 1530 года яна нарадзіла свайго першынца Івана ... Неўзабаве нарадзіла другога сына Георгія... Устаўленья ў дужках словы аб асвячэнні Лідскай царквы сведчаць пра тое, што летапісец жыў у гэтым горадзе, ці пра тое, што словы гэтыя ўстаўлены ў тэкст пазнейшай рукою*"²⁰. Заўважу, што гэты "першынец Іван" - будучы цар Іван IV Жалівы.

¹⁰ Шымялевіч Міхал. Збор твораў / укл. Л. Лаўрэш. Гродна, 2019. С. 27.

¹¹ Аляхновіч Р. А., Рыбчонак С. А., Шаланда А. І. Род Іллінічаў у Вялікім Княстве Літоўскім у XV-XVI стст.: радавод, гербы, уладанні. Мiр, 2015. С. 80-81.

¹² Юрыдыка - частка горада, якая падпарадкоўвалася феодалу і на жыхароў якой не пашыралася судовая і адміністрацыйная ўлада магістрату.

¹³ "Зарэчча" - гэта раён сучаснай вуліцы Калініна і прылеглых да яе вуліц і завулкаў. Паходжанне назвы відавочнае, паселішча "за рэчкай".

¹⁴ Шымялевіч Міхал. Збор твораў. С. 27.

¹⁵ Narbutt T. Cokolwiek z historyi miasta Lidy. Dodatek I. S. 1. ("*1533. Cerkiew ruska w miescie byla poswiecona (Latopisiec Danilowicza: str. 315).*")

¹⁶ ПСРЛ. Т. 13. Ч. 1. СПб. 1904. С. 66.

¹⁷ ПСРЛ. Т. 14. Ч. 2. Петроград, 1918. С. 213. ("*Лида, гор. въ Палестине. XI-251. XIII(1)-7041, 66.*")

¹⁸ Алена Глінская (каля 1508 - 4 красавіка 1538), нарадзілася ў Ласасіну (цяпер у Пружанскі р-н) ці ў Бялавічах (цяпер у Івацэвіцкім р-н). Дачка князя Васіля Львовіча з літоўскага роду Глінскіх і сербскай прынцэсы Ганны Якшыч. Вялікая княгіня маскоўская (1533-1538), жонка вялікага князя Васіля III. Зараз даказана старая версія яе смерці - Алена была атручана баярамі.

¹⁹ Danilowicz Ignacy. Latopisiec Litwy i Kronika Ruska : z rekopisu slawianskiego przepisane, wypisami z wremeniaka sofijskiego pomnozone, przypisami i objaśnieniami dla czytelników polskich potrzebniemi opatrzone. Wilno, 1827. S. 315. ("*W lieto 7041 (1533) rodizia velikomu kniazju Wasilju Iwanowiczu wseja Rusi syn, ot jeha wielkie knihini Eleny Hlinskie, i nareczen byst' Ehorij (oswiaszczenie cerkwi iże w Lidie), i wzoradowasia velikij hosudar i proslawi Boha*").

²⁰ Danilowicz Ignacy. Latopisiec Litwy i Kronika Ruska ... S. 316. Зноска № 444. ("*... Helena wiecey lat trzech bezplodna, zwiadzala z mezem klasztory i cerkwie, pielgrzymowala do miejsc cudownych, sykala pelne dlonia jalmuzne, nakonicc dnia 30 sierpnia r. 1530 rodzica pierwszego syna Iwana ... Niebawnie wydala na swiat drugiego syna Jerzego, ... Wyrazy w nawiasie wtraczone o poswieceniu cerkwi w Lidzie, albo dowodze, ze latopisiec w tem mieszkal miescie, lub ze na brzegu donotowane, poznieysza reka do textu wtraczone zostaly*").

Мяне адразу здзівіла амаль што даслоўнае супадзенне тэксту з кнігі Даніловіча з адпаведным тэкстам у знаёмым ужо Ніканаўскім летапісе: "... *родиси великому князю Василию Ивановичю сынъ отъ его великии княгини Елены Глинские, и наречень бысть Георгій, освященіе церкви иже въ Лиде: и възрадовася великій государь и прослави Бога*"²¹.

Стала зразумела, што гэтыя летапісы аўтэнтычныя і, верагодна, з'яўляюцца "спіскамі", зробленымі з агульнай крыніцы - абодва яны аднолькава распавядаюць пра адны і тыя ж падзеі і пра Ліду ў Святой зямлі.

Справа ў тым, што, як піша Даніловіч, Алена з Глінскіх рабіла ўсё магчымае, каб мець дзяцей, верагодна, таксама дасылала дары і ў палестынскія манастыры і нарэшце нарадзіла сыноў, з якіх другі быў хворы ад нараджэння Ягор (Георгій, Юрый). Таму палестынская Ліда мела дачыненне да Алены, і манах-летапісец ці жыву ў манастыры гэтага горада і ведаў пра сувязь паміж Аленай і Палестынай, ці, што таксама магчыма, у летапісе была зроблена пазнейшая ўстаўка пра Ліду, бо сувязь гэтая была добра вядомая.

Царква ў палестынскай Лідзе згадваецца Ніканаўскім летапісам і другі раз²², калі справа ідзе пра старажытны Лідскі абраз - святыню першых стагоддзяў хрысціянства. Зараз гэты горад каля Іерусаліма мае назву "Люд" (раней "Лідда"), і гісторыя пра цудатворны нерукатворны Лідскі абраз Божай Маці (ці Рымскі абраз Прасвятой Багародзіцы) шырока вядома ў хрысціянскім свеце²³.

Галоўнай славутасцю горада Лода (былой Лідды ці Ліды) з'яўляецца меркаваная пахавальня св. Георгія Пераможца, над якой у VI ст. была пастаўлена базіліка. На яе руінах крыжакі пазней пабудавалі царкву, адноўленую пасля шматлікіх разбурэнняў толькі ў 1870 г. Становіцца зразумелым, чаму Алена з Глінскіх свайго другога сына назвала Георгіем (князь Юрый (Георгій) Васільевіч, 1532-1563), бо яна мела надзею на падтрымку гэтага святога, тым больш, што князь нарадзіўся хворым, глуханямым, і Алена Глінская пасля нараджэння свайго другога сына Юрыя мела надзею толькі на яго святога апекуна і, верагодна, працягвала рабіць ахвяраванні ў

цэрквы горада Лода (Лідды).

Але ў любым выпадку згаданая ў летапісах царква 1533 г. не мае дачынення да нашага горада, і таму пакінем яе ў спакоі раз і назаўсёды. Нарбут не зразумеў тэкст Даніловіча - Шымялевіч перапісаў у Нарбута - і вось ужо каля 200 гадоў мы ўсе разам падаём недакладную інфармацыю.

Але пойдзем далей.

У другой палове XVI ст., калі на беларускіх землях віравала Рэфармацыя і контррэфармацыя, выношвалася і рэалізоўвалася ідэя царкоўнай уніі, Ліда ўзвысіла свой адміністрацыйны статус, стаўшы ў 1566 г. цэнтрам павета. 17 верасня 1590 г. гораду было нададзена Магдэбургскае права²⁴, што таксама падкрэслівала яго эканамічную і грамадскую значнасць.

Адам Кіркор піша пра перанос замкавай капліцы ў горад і асвячэнне ў горадзе царквы св. Георгія ў 1553 г.²⁵ Заўважу, што гэтую інфармацыю Кіркор падае ў папулярнай кніжцы без спасылак, і, здаецца, больш нідзе і ніколі царква ў Лідзе пад такім вызнаннем не згадваецца. Аднак не робім з гэтага ніякіх высноў і ідзем далей.

У пачатку XVII ст. у нашым горадзе згадваюцца дзве праваслаўныя царквы: Прачысценская і св. Спаса²⁶.

На працягу XVII ст. уніяцкая царква ўсталёўваецца ў Лідзе, і ўжо ў першай палове стагоддзя ў горадзе згадваюцца чатыры грэка-каталіцкія цэрквы: св. Яна, св. Мікалая (каля рынкавай плошчы), св. Спаса (Збаўцы, у горадзе), царква Прачыстай (на Зарэччы)²⁷, аднак не факт, што ўсе яны існавалі адначасова.

Месцазнаходжанне цэркваў св. Яна і св. Спаса не высветлена. Вядома толькі, што царква св. Спаса знаходзілася недзе бліжэй да цэнтра горада. Улічваючы, што старая Ліда займала зусім маленькую тэрыторыю, сёння меўся б шанец, можа, нават і выпадкова, знайсці падмуркі цэркваў ці, што больш верагодна, чалавечыя парэшткі на каляцаркоўных могілках, якія абавязкова ў той час меліся каля царквы ці касцёла. На дадзены момант, у гістарычнай частцы горада Ліда, дакладна ідэнтыфікаваны чацвёра былых могілак вакол сакральных

²¹ ПСРЛ. Т. 13. Ч. 1. СПб. 1904. С. 66.

²² ПСРЛ. Т. 11. СПб. 1897. С. 251. ("*Ты, о владычице Богородице, свой чудотворный образъ, его же мнози глаголютъ вторичная икона, именованная древле же Римляныни, по началу же Лидская зовома, иже блаженный патриархъ Германъ съ самого въображенного образа преписати повеле въ Лиде, иконоборства же ради царя Лва Савряннина въ Риме отпусти ю, на море поставивъ, и тако сама святая икона прииде въ Римъ единымъ нощеденьствомъ, по летехъ же 130 ...*").

²³ Вилкова М. В., Заиграйкина С. П. Лидская (Римская) икона Божией Матери // Православная энциклопедия. Москва 2016. Т. XLI. С. 46-49.

²⁴ Pyzel K. Kosciol parafialny p.w. Podwyższenia krzyza sw. w Lidzie // Koscioly i klasztory rzymskokatolickie dawnego wojewodztwa wilenskiego. Krakow, 2008. Т. 2., cz. III. S. 95.

²⁵ Киркор Адам Исторически-статистические очерки Виленской губернии на 1852 год. Вильна, 1852. С. 219. ("*Князь Гедиминъ соорудилъ здесь каменный замокъ, въ которомъ съ самага основанія находилась домовая церковь, перенесенная въ 1553 г. во вновь построенную среди города во имя Св. Георгія. Самый Замокъ былъ поддерживаемъ до 1794 года, но наружныя стѣны онаго сохранились и доныне.*")

²⁶ Баравы Р. Ліда // Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя. Т. 2. Мінск, 2006. С. 197.

²⁷ Rouba N. Przewodnik po Litwie i Bialej Rusi. Wilna, 1909. S. 107-109.

будынкаў - двое былых рыма-каталіцкіх могілак (вакол фарнага і кармеліцкага касцёлаў) і двое грэка-каталіцкіх могілак (вакол былых цэркваў св. Мікалая - св. Міхала і вакол Прачысценскай царквы). І, нягледзячы на бясконцыя раскопкі тэхнічных камунікацый у нашым горадзе, да нашага часу не знойдзена слядоў цэркваў св. Яна і св. Спаса і, што важна, могілак каля іх.

Таму, можна выказаць гіпотэзу, што царква св. Спаса стаяла на месцы цэркваў св. Мікалая - св. Міхала, а св. Яна нейкі нязначны перыяд часу - на месцы Прачысценскай (потым Уваскрэсення Гасподняга) царквы. Вядома, што драўляныя цэрквы часта гарэлі ці прыходзілі ў нягоднасць з-за гніення дрэва і пасля аднаўлення на тым жа самым (ці прыкладна на тым жа самым) месцы, маглі па-іншаму асвячацца. Гэта мы бачым на прыкладзе цэркваў св. Мікалая - св. Міхала (гл. далей). І, дарэчы, для зусім невялікага ў той час горада, дзвюх цэркваў было б цалкам дастаткова.

У купчай, якой аформлены продаж 7 красавіка 1630 г. лідскім месцічам Лаўрынам Паўлавічам Казюковічам сваёй зямлі і хаты Мацея Вайцехавіча і яго жонкі Парасі Фёдараўны, згадваецца Фёдар Грынявецкі, святар храмаў Божых у горадзе Лідзе - у імя Прачыстай і Святога Мікалая ("*Chwiedor Hryniewiecki swieszczennik domu Bozego Przyczystey u swietego Mikolaya w Lidzkiem miescie stojacych*", - заўважу, што гэты тэкст напісаны беларускай мовай на лацінцы). Пры апісанні межаў пляца ў купчай ясна ўказана месцазнаходжанне Прачысценскай царквы: "...другім жа канцом да самой вуліцы, якая ідзе з горада Ліды на Дуброўню і Ліпнішкі, ідучы гэтак вуліцай па дарозе з г. Ліды ад рынка і ад замка да Прачысценскай царквы па правай руцэ". З гэтага ўдакладнення бачна, што Прачысценская царква размяшчалася на тым месцы, дзе на пачатку XX ст. знаходзілася "*хатка Каліноўскага на Зарэччы*"²⁸. Цяпер - гэта скрыжаванне вуліц Калініна і Стралкоўскага. З дакумента бачна, што адзін святар Фёдар Грынявецкі служыў у двух храмах: св. Мікалая і Прачыстай, таму, магчыма, царква Прачыстай на Зарэччы была філіяльнай.

Вымушаны лічыцца з патрабаваннямі праціўнікаў царкоўнага аб'яднання з ліку шляхты, кароль польскі і вялікі князь літоўскі Уладзіслаў IV у 1633 г. дазволіў "*неўніятам ... адпраўляць набажэнствы без усялякай*

перашкоды пад пагрозай адказнасці па законах (за перашкоду - Л. Л.)" і сярод іншых беларускіх храмаў перадаў царкву св. Спаса ў Лідзе праваслаўнаму прыходу²⁹.

Як бачым, у 1633 г. у Лідзе і насамрэч мелася царква св. Спаса.

Мы нічога не ведаем, пра існаванне на пачатку XVII ст. у Лідзе праваслаўнага брацтва, але калі царква была перададзена, дык верагодна, што такое брацтва было, бо толькі праваслаўныя брацтва і некаторыя магнаты (у асноўным, з-за чыста палітычных меркаванняў) вялі барацьбу за аднаўленне структуры праваслаўнай царквы. Заўважу, што царкоўныя брацтвы - з'ява абсалютна пратэстанцкая, брацтвы валодалі царквой, трымалі яе ключы, наймалі на працу і звальнялі святароў³⁰ - барацьба супраць уніі для іх была барацьбой супраць царкоўнай іерархіі, супраць абмежавання сваіх паўнамоцтваў. Таму нядзіва, што праз нейкі час, пасля ўмацавання царкоўных структур, брацтвы зніклі. Але, калі такое брацтва ў Лідзе атрымала царкву, дык цалкам лагічна, што ім была перададзена царква каля рынка, у цэнтры горада. А Прачысценскую царкву ў прыгарадзе Ліды, на Зарэччы, наведвалі сяляне з навакольных вёсак.

Ужо ў 1644 г. у дакументах згадваецца царква св. Мікалая: "*Лета ад нараджэння Сына Божага 1644, красавіка 8 дня, пан Самуэль Гадэпскі³¹, пінскі падстолі з жонкай яго пані Юстынай Круневічоўнай, мазырскай падкамаранкай і падстолінай пінскай, ... перадалі правы на дом, які мае назву Стэфанаўскі, перад царквой Святога Міколы³² ў горадзе Яго Каралеўскай Мосьці Лідзе, ... судзі лідскага земскага суда Адаму Аўсянаму*"³³. Як бачым, гэты дом у той час стаяў паміж вуліцай Віленскай (зараз - Савецкай) і царквой. Можна выказаць здагадку, што царква св. Міколы была пабудаваная на пляцоўцы ранейшай царквы св. Спаса.

Імя аднаго з лідскіх святароў сярэдзіны XVII ст., Філона Круковіча, мы даведваемся з матэрыялаў судовай справы, якая слухалася 18 снежня 1647 г. у Галоўным трыбунале Вялікага Княства Літоўскага ў сувязі са спрэчкай вакол маёнтка Вялікая Крупа. Трыбунал прысудзіў тады Марціну і Івану Палонскім выплаціць Філону Круковічу доўг і пяню ў памеры 618 коп літоўскіх

²⁸ Шимелевич М. Город Лида и Лидский замок (Исторический очерк) // Виленский календарь. Вильно, 1906. С. 37-57.

²⁹ Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. Т. 1. СПб., 1897. С. 227-228.

³⁰ Гл. Дмитриев М.В. Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595-1596 гг. Москва, 2003.

³¹ Падчас капіявання дакумента, у 1787 г. прозвішча, запісанае ў 1644 г. на старабеларускай мове, перапісалі лацінкай як "Khodepski". Акадэмік Я. Карскі заўважаў, што такае злучэнне літар "Кг" - адзін з прызнакаў старабеларускай мовы, гэтак у старабеларускай мове абазначалася мяккае вымаўленне "г", напрыклад: "Скиркгайло", "буркгмистр" і інш., што з'яўляецца адной з яе асаблівасцяў. - гл. Карский Е. Ф. Что такое древнее западнорусское наречие // Труды Девятого археологического съезда в Вильне. 1893. Т. II. Москва, 1897. С. 62-70.

³² У тэксце, перапісаным са старабеларускай мовы, менавіта "Міколы".

³³ Vilnius University Library. Ф. 5. Оп. 21. Д. 4280. Wypis z Xieg Kommissyi Boni Ordinis Miasta JKmsci Lidy, 1787 (1644). Арк. 1 адв - 2.

грошаў³⁴. На жаль, Філон Крукоўскі ўказаны проста як "прэзбітер царквы Лідскае", без удакладнення, пра якую царкву ідзе гаворка.

Пра стан адноўленых у другой палове XVII ст. лідскіх царкваў можна даведацца з акта візітацыі 1681 г. У горадзе мелася дзве царквы, адна "пад вызнаннем св. Мікалая, каля рынку даўнейшага і іншая на прадмесці, на пляцы для царкваў святлейшай фундацыі Каралеў Ягамосцяў"³⁵, на прадмесці - царква Прачыстай. Каралеўскі фундуш загінуў падчас вайны, ці, як напісана ў акце візітацыі, падчас "маскоўшчыны", аб чым пасля вайны зроблены запіс у кнігах Лідскага гродскага суда.

Парахам³⁶ лідскім і адзіным святаром гэтых дзвюх царкваў быў Якуб Казлоўскі, прычым пра царкву на Зарэччы напісана, што ў ёй "ніякага парадку няма і набажэнства быае не часта"³⁷. Абедзве царквы былі драўлянымі і вельмі беднымі, толькі царква св. Мікалая была "абразамі аздоблена"³⁸. Канешне ж, немагчыма ўявіць царкву ўсходняга абраду без абразоў, і таму можна меркаваць, што ў царкве Прачыстай яны былі зусім нізкай якасці.

З акта бачна, што царква св. Мікалая мела сігнатурку з малым званам³⁹ і званіцу з больш вялікім званам. У актах візітацыі звычайна паведамлялася пра царкоўныя купалы і ўказваліся ўсе жалезныя рэчы ў царкве і парафіяльных пабудовах (завесы, зашчапкі і інш.), бо жалезныя рэчы ў той час мелі вялікі кошт. У нашым выпадку пра купалы ці жалезны рыштунак абедзвюх царкваў нічога не напісана, таму можна зрабіць выснову, што гэта былі вельмі простыя і танныя пабудовы.

З царквы св. Мікалая была скрадзена дараносіца, а адзіная каштоўная рэч - "келіх срэбны пазалочаны сучасным святаром закладзены ў Вільні. Загадаем, пад строгай карай, каб быў як найхутчэй выкуплены"⁴⁰, - пісаў візітатар. Наогул, царкоўнага начыння для богаслужэння і святарскага адзення мелася мала, і яно было таннае. Тым не менш царква мела Антыміс Мітрапаліта Календы, прэзентаваны самім мітрапалітам, які яго і асвяціў, а папярэдні святар набыў (Календа памёр у 1674 г.)⁴¹.

Царквы мелі неабходны камплект кніг для службы ва ўсходнім абрадзе, але чамусьці ў пераліку

царкоўных дакументаў адсутнічаюць спісы парафіян і метрычныя кнігі.

Пры царкве св. Мікалая стаяла "плябанія - белая хата, коштам самога айца пабудаваная", а таксама яшчэ "хата чорная з сенямі, гумно, хлеў з хросту"⁴². З боку рынку пры царкве св. Мікалая стаяў шпіталь, што кажа пра тое, што лідскія ўніяцкія царквы выконвалі свае сацыяльныя абавязкі.

Акрамя святара пры царкве былі два званары. Абедзве лідскія царквы мелі зямлю і двух прыгонных - "агароднікаў", што кажа пра невялікую колькасць царкоўнай зямлі.

У XVI ст. адбыўся масавы пераход былых праваслаўных у пратэстанцтва, прычым, першымі тут былі больш вышэйшыя сацыяльныя пласты - шляхта і гараджане. А контррэфармацыя і вайна сярэдзіны XVII ст. прывяла да масавага пераходу былых пратэстантаў у рыма-католікі, і лідская царква амаль што страціла гарадскіх прыхаджан. Таму дзве лідскія царквы ў горадзе і навакольных вёсках мелі ўсяго 330 вернікаў⁴³.

"Падымны рэестр Віленскага ваяводства 1690 г." падае, што "празбітар тамтэйшай царквы" лідскай меў 1 дым⁴⁴.

У 1702 г. і 1710 г. Ліду спалілі шведы. Таму ў 1717 г. Вальны сойм Рэчы Паспалітай зноў вызваліў горад ад падаткаў, а таксама пацвердзіў яго старыя прывілеі.

У другой палове XVIII ст. Ліда інтэнсіўна развіваецца. У 1765-1770 гг. паўстаў новы мураваны касцёл - фарны, пабудаваны замест старога драўлянага. Нездзе тады ж на Рынкавай плошчы пабудавалі мураваную ратушу, упрыгожаную порцікам з калонамі. Пры ратушы існавала старадаўняя драўляная пабудова, выкананая ў гатычным стылі.

Лепшы знаўца нашай гісторыі Міхал Шымялевіч пісаў: "Пад канец XVIII ст. хрысціянскія могілкі горада Ліды знаходзіліся на ўзгорку паміж вуліцамі Гражыны, Вызвалення, Гарыстай. Тут, над старым млынарскім ставам, стаяла драўляная ўніяцкая царква Уваскрэсення Гасподняга, пабудаваная з дрэва разабранага ў 1765 г. парафіяльнага касцёла, пры царкве знаходзіўся шпіталь для ўбогіх, г. зн. прытулак"⁴⁵. З іншай крыніцы вядома, што ў 1765 г. з дрэва

³⁴ Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов. Декреты Главного Литовского трибунала. Т. 15. Вильна, 1888. С. 38-39.

³⁵ Архіў Жыровіцкай семінарыі. Архіў Лідскага дабрачыння. Ф. 1. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 117.

³⁶ Парах - святар, які мае паўнаважанні стала кіраваць парафіяй (прыходам).

³⁷ Архіў Жыровіцкай семінарыі. Архіў Лідскага дабрачыння. Ф. 1. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 117.

³⁸ Тамсама.

³⁹ Сігнатурка (лац.: *signatura* - подпіс, ад лац.: *signo* - наказваю, пазначаю) - невялікая вежачка (звычайна са званам, што таксама завецца сігнатуркай), якая ўзвышалася над прэзбітэрыем.

⁴⁰ Архіў Жыровіцкай семінарыі. Архіў Лідскага дабрачыння. Ф. 1. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 117.

⁴¹ Тамсама.

⁴² Тамсама.

⁴³ Тамсама.

⁴⁴ *Metryka litewska : rejestry podymnego Wielkiego Ksiestwa Litewskiego, wojewodztwo wilenskie 1690 r.* Warszawa, 1989. S. 211.

⁴⁵ Шымялевіч Міхал. Збор твораў. С. 216.

разабранага старога фарнага касцёла ("як Кажуць, яшчэ ў добрым стане для сценаў") пабудавалі новую ўніяцкую царкву⁴⁶.

У "Вопісе парафій Лідскага дэканата ў 1784 г." запісана, што на Зарэччы існуе "карчма старасты лідскага, прадмесце і плябанія ўніяцкая (ritus graci uniti)"⁴⁷.

Зразумела, што новая царква Уваскрэсення Гасподняга была пабудавана на пляцоўцы былой Прачысценскай царквы, і на карце канца XVIII ст. бачна, што гэтая царква мела форму падвойнага крыжа.

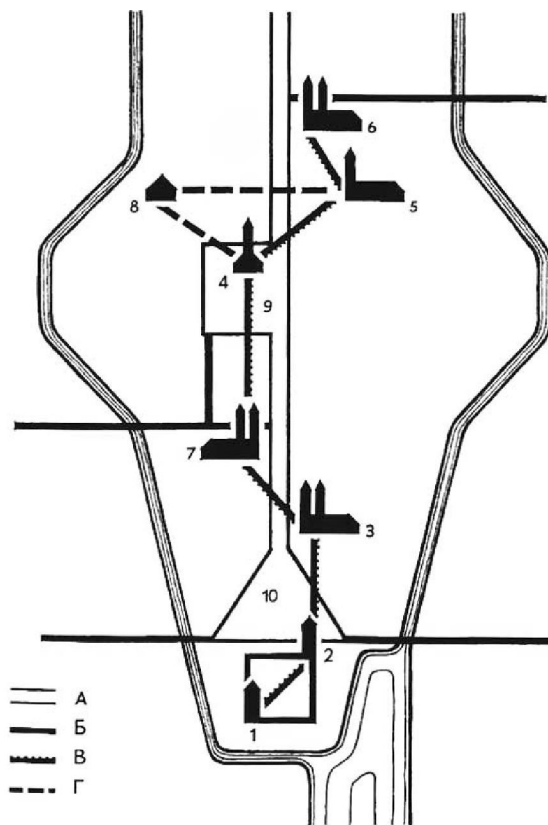
На гэтым старым, намоленым царкоўным пляцы меліся прыходскія могілкі, жыхарка горада Я. Ярмант пісала ў мемуарах пра сваё жыццё ў 1930-я гг.: "Наш дом знаходзіўся ніжэй вуліцы Вызвалення (цяпер Калініна), калісьці на гэтым месцы былі могілкі, бо ў агародзе знаходзілі чалавечыя косці"⁴⁸.

Лідзянін XIX ст. Нікадзім Сегень, які пабудоваў дом недалёка ад гэтай былой царквы, гэтак апісаў сваё наваколле: "Сырасць Дзяканкі, відаць, непакоіла Нікадзіма (тут стаяў ранейшы дом Сегеняў - Л. Л.), бо ён купіў кавалак сухой пясчанай зямлі на так званай "Горцы". Гэтыя землі нядаўна былі далучаны да гарадскога раёна "Зарэчча". Да гэтага, тут, на "Горцы", доўгі час мелася пляцоўка для вывучкі казакоў, якія стаялі ў горадзе.

У яшчэ ранейшыя часы на "Горцы" мусілі быць могілкі, бо там (у значнай глыбіні) часта выкопваліся чалавечыя косці.

Набыты Нікадзімам участак зямлі прылягаў да дзвюх яшчэ нядаўна пазначаных вуліц: Мастоўскай (былая дарога на хутар Мастоўшчына⁴⁹) і Гарыстай, якая вяла ад млына да дарогі "на Ліпнішкі" (зараз перакрыжаванне вуліц Чарнышэўскага і Стралкоўскага - Л.Л.). Для падножжа замка размяшчаўся вадзяны млын з вялікай сажалкай. Вуглавое размяшчэнне пляца пад дом Нікадзіма было вельмі зручным для будучага падзелу дома паміж дзецьмі, бо дазваляла кожнаму мець добрую будаўнічую пляцоўку з выходам на вуліцу"⁵⁰.

Знакаміты віленскі гісторык, прафесар Іяхім Леявель, у 1805 г. вандруючы праз Ліду, занатаваў: "Ліда - мураваны горад з драўлянымі сценамі"⁵¹. Тут ёсць толькі мураваныя касцёлы, з іх піярскі касцёл ужо б гадоў як накрыўся дахам і белым пакрыццём"⁵². Апрача

Цэнтр горада ў XVIII ст. з уніяцкай царквой.
Карта з кнігі Чантурыя Ю. В.

"Градостроительное искусство Беларуси второй половины XVI - первой половины XIX в.". 3 - фарны касцёл, 4 - ратуша, 5 - грэка-каталіцкая царква Міхала Арханёла, 6 - касцёл піяраў, 7 - кармеліцкі касцёл, 8 - сінагога

гэтых двух з паловай касцёлаў⁵³ ёсць яшчэ замак з чатырма высокімі сценамі, які сведчаць, што Ліда была горадам літоўскіх князёў і мела здольнасць да абароны. Па рагах замка стаяць разваленыя вежы, з трох бакоў замка цячэ рака Лідзея⁵⁴, а за замкам - драўляная пустая царква (Уваскрэсення Гасподняга - Л. Л.)"⁵⁵.

У 30-х гадах XIX ст. царкву Уваскрэсення Гасподняга на Зарэччы зруйнавала бура⁵⁶. Але ўжо ў 1816 г. царква знаходзілася ў дрэнным стане, і адміністратару

⁴⁶ Pyzel K. Kosciol parafialny p.w. Podwyższenia krzyża sw. w Lidzie // Koscioly i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego. S. 103.

⁴⁷ Rybak Andrzej. Dekanat lidzki w 1784 r. swietle opisow parafii. Białystok, 2004. S.70.

⁴⁸ Ярмонт Е. В тени замка Гедимины. Лида, 1995. С. 38.

⁴⁹ На ўсходняй ускраіне Зарэчча яшчэ ў першай палове XX-га ст. існаваў невялікі засценак "Мастоўшчына", потым ён пачаў лічыцца фальваркам.

⁵⁰ Архіў аўтара.

⁵¹ Гэта метафара Леявеля кажа пра наяўнасць мураванага замка з касцёламі ў цалкам драўляным горадзе.

⁵² Верагодна, маецца на ўвазе белы тынк.

⁵³ Касцёлы: фарны, кармеліцкі і трэці, недабудаваны, піярскі - адсюль "два з паловай касцёлы".

⁵⁴ Насамрэч рэкі Лідзея і Каменка.

⁵⁵ Listy Joachima Lelewela: oddzial pierwszy: listy do rodzenstwa pisane. Poznan, 1878. T. 1. S. 44.

⁵⁶ Шимелевич М. Город Лида и Лидский замок (Исторический очерк) // Виленский календарь. Вильно, 1906. С. 37-57.

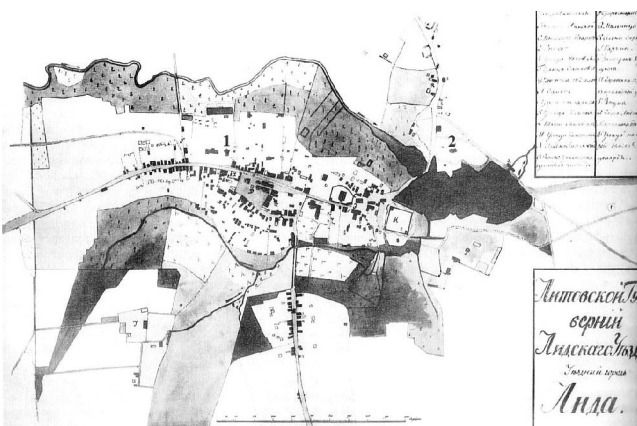
царквы Аляксандру Канеўскаму было загадана ў звычайныя дні весці богаслужэнні ў фарным касцёле, а ў нядзелю і па святах у Ольжаўскай капліцы. Пляч напай-разбуранай царквы трэба было абсадыць дрэвамі і паставіць крыж⁵⁷.

Вызначаныя сучасным метадам каардынаты пляцоўкі Прачысценскай - а потым Уаскрэсення Гасподняга - (і, магчыма, раней св. Яна): 53.886184832612535, 25.30730971739487⁵⁸.

У актах візітацый канца XVIII ст. на месцы царквы св. Мікалая знаходзіцца ўжо царква пад тытулам Міхала Арханёла. Пазначана царква і на карце горада, напрыклад, на карце канца XVIII ст, надрукаванай у кнізе В. А. Чантурыі "Градостроительное искусство Беларуси второй половины XVI - первой половины XIX в.", царква пад тытулам Міхала Арханёла стаяла каля кляштар піяраў; насупраць яе, праз Віленскую вуліцу, мелася сінагога⁵⁹. Пры канцы XVIII ст. - на пачатку XIX ст. горад меў два цэнтры, размешчаныя на восі, якой была вуліца Віленская. У адным цэнтры знаходзіўся замак, фарны касцёл, кляштар кармелітаў, у другім - ратуша, сінагога, уніяцкая царква Міхала Арханёла і кляштар піяраў⁶⁰.

Царква Міхала Арханёла з'явілася ў выніку аднаўлення і перавысвячэння былой царквы св. Мікалая, бо пры канцы XVIII ст. драўляная царква пад тытулам Міхала Арханёла была ўжо ў дрэнным стане. Царква была пабудавана на падмурку, крытая гонтай, мела фацыяту⁶¹ і купал з жалезным крыжам па-над царквой⁶², акрамя вялікага купала, меўся яшчэ і "другі малы купал з крыжам жалезным"⁶³. На карце канца XVIII ст. бачна, што царква Міхала Арханёла мела форму крыжа.

Тут трэба адзначыць, што купалы ўніяцкіх цэркваў не мелі цыбулепадобнага выгляду, як маскоўскія цэрквы. Пачынаючы з сярэдзіны XVIII ст. нашы цэрквы мелі фігурныя грушападобныя гранёныя купалы, якія зваліся "бани" ці "банькі"⁶⁴, у залежнасці ад памераў. Так называецца купальнае пакрыццё паўкруглай формы

Карта горада 1798 г., зробленая па піярскай карце канца XVIII ст., 1 - царква Міхала Арханёла (раней царква св. Мікалая і, магчыма, св. Спаса); 2 - царква Уаскрэсення Гасподняга - (раней Прачысценская і, магчыма, св. Яна)

або круглы купал у завяршэнні вежаў ці вярхоў. У адрозненне ад гладкіх купалоў-цыбулін усходніх праваслаўных храмаў, банькі мелі складаны сілуэт і падзел на грані, "банькі" рабілі шмат'яруснымі, на васьмігранных і шасцігранных шыйках, што стварала кантрасныя светлаценевыя эфекты.

У 1784 г. у царкоўным архіве захоўваўся фундуш вялікіх князёў ВКЛ 1524 г. і фундуш на юрыдыку⁶⁵ ў г. Лідзе пад назвай Папоўшчына, падпісаны мітрапалітамі Антонам Сялявам 4 ліпеня 1644 г. і Львом Кішкам 4 ліпеня 1717 г. у маёнтку Рута Наваградскага павета⁶⁶. У 1784 г. юрыдыку арандаваў яўрэй Ісак Ёселевіч, плацячы штогод 8 злотых 15 грошаў⁶⁷. У 1792 г. юрыдыка пустая, "падлеглая заняпаду"⁶⁸.

Пры царкве св. Міхала меўся шпіталь і пабудовы плябаніі: хата святара з каморай, пякарня, клець (амбар), гумно, хлёў. Плябанія "часткова пloatам, а часткова жэрдкай агароджана, з брамай, стараннем двара і святароў пабудаванай"⁶⁹. Дарэчы, наяўнасць брамы - прыкмета багатай парафіі, таму ў акце візітацыі

⁵⁷ Стренковский С. П. и инш. Сия есть вера, победившая мир, вера наша: Православие на Лидчине в XIII - XXI века. Минск, 2024. С. 41.

⁵⁸ Лаўрэш Леанід. Дзе і што археолагам шукаць у Лідзе // Лідскі Летапісец. 2023. № 3 (103). С. 36-41.

⁵⁹ Чантурия Ю. В. Градостроительное искусство Беларуси второй половины XVI - первой половины XIX в.: Средневековое наследие, Ренессанс, барокко, классицизм. Минск, 2005. С. 51.

⁶⁰ Чантурия Ю. В. Градостроительное искусство Беларуси второй половины XVI - первой половины XIX в.: Средневековое наследие, Ренессанс, барокко, классицизм. Минск, 2005. С. 51.

⁶¹ Фацыята - паддашак, мансарда.

⁶² НГАБ. Ф.136. Воп. 1. Спр. 41244. ... Арк. 35.

⁶³ Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы. Ф.634. Воп. 1. Спр. 53. Візіты цэркваў Лідскага і Слонімскага дэканата. 1784 г. Арк. 85.

⁶⁴ Назва паходзіць ад лацінскага слова *banеum* (так зваўся пуката-ўвагнуты посуд, якім карысталіся для абмывання ў тэрмах і купальнях, пазней - у баптыстэрыях пры абрадзе хрышчэння).

⁶⁵ Юрыдыка - частка горада, якая падпарадкоўвалася федалу і на жыхароў якой не пашыралася судовая і адміністрацыйная ўлада магістрату.

⁶⁶ ДГАЛ. Ф. 634. Воп. 1. Спр. 53. Арк. 86 адв.

⁶⁷ Тамсама. Арк. 96 адв.

⁶⁸ НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 41244. Арк. 36.

⁶⁹ Тамсама. Арк. 35 адв.

запі-сана, чым стараннем яна пабудавана. Тут жа каля царк-вы знаходзіліся старажытныя могількі: "Пляц, дзе пабу-даваны царква са шпіталем і дзе знаходзяцца могількі, мае паўтара моргі" ⁷⁰.

Пры капітальным рамонце вуліцы Сувальскай (першасная назва - Віленская, зараз - Савецкая) і пракладцы тэлефонных кабеляў да будаванай у той час новай пошты па вуліцы Мішкевіча, у 1937 г. тут знойдзены парэшткі XVIII ст. "лідскіх месцічаў, якія былі пахаваны на могільках пры ўніяцкай царкве, якая згарэла ў першай палове XVIII ст. Потым праваслаўныя святары прадалі пляц былых могільак каля царквы пад участкі для будаўніцтва, і тут былі пабудаваны дробныя крамы" ⁷¹.

10 кастрычніка 1865 г., падчас асвячэння праваслаўнай царквы ў Шчучыне, святар Віленскага Кафедральнага сабора а. Антон Пшчолка сказаў, што царква Міхала Арханёла была разбурана ў 1818 г., але "сваё імя, якое народ не забыў, перадала нядаўна ўладжанай праваслаўнай царкве" ⁷² (маецца на ўвазе сучасны сабор, перабудаваны з касцёла піяраў і асвечаны як праваслаўны 18 жніўня 1863 г. па старым стылі⁷³). У дадзеным выпадку няма рацыі не верыць Пшчолку, бо ён кажа пра падзеі, якія адбыліся за 2 гады да яго прамовы і, відавочна, што такая спадчыннасць паміж цэрквамі была відавочнай для сучаснікаў. На карце горада 1842 г. былой уніяцкай царквы ўжо няма, але памяць пра яе захавалася ў назве сучаснай праваслаўнай царквы.

Каардынаты пляцоўкі цэркваў св. Мікалая і Міхала Арханёла (і магчыма св. Спаса): 53.89332136298254, 25.303711884679984 ⁷⁴.

Паводле дакументаў Архіва ўніяцкіх мітрапалітаў, які з часоў ліквідацыі ўніяцкай царквы на Беларусі захоўваецца ў Санкт-Пецярбургу, у 1743 г. Лідскі ўніяцкі дэканат заплаціў мітрапаліту штогадовы падатак на ўтрыманне свайго епіскапа і кафедральнай царквы "cathedraticum" у памеры 60 злотых, Ашмянскі - 154 злотыя, Мядзельскі - 104 злотыя. З улікам памеру падатку,

відно, што ў Лідскім павеце ўніятаў было меней, чым на Ашмяншчыне і Мядзельшчыне, бо было больш рыма-католікаў⁷⁵. У 1747 г. з кожнага "каплана" неабходна было заплаціць мітрапаліту "по одному битому талеру". Лідскі павет заплаціў тады 12 талераў⁷⁶, што сведчыць аб такой жа колькасці ўніяцкіх святароў на Лідчыне. Адзін з іх - лідскі "парах" Антоні Марцінеўскі, пра якога вядома, што ён у тым жа годзе няправільна, без споведзі і абвяшчэнняў, даў шлюб⁷⁷.

У параўнанні з канцом XVII ст. у прыходзе павялічылася колькасць вёсак, але ў самім горадзе ўніятаў амаль што не было. Колькасць прыхаджан у 1792 г. - 608 чалавек⁷⁸. Нягледзячы на наяўнасць уязной брамы, па класіфікацыі беларускага гісторыка Д. Лісейчыкава лідская плябанія адносілася да бедных, бо не мела варыўні, аборы, пуні, лазні, бровара і г. д.⁷⁹

З-за дрэннага стану царквы ў канцы XVIII ст. царкоўныя ўлады, верагодна, прынялі рашэнне перавесці святара з Ліды на сталае жыхарства ў вёску Дакудава і адчыніць да гэтага часу нячынныя капліцы ў Ольжаве і Курасеўшчыне (Карасеева, Korosieiw)⁸⁰. У "Вопісе парафій Лідскага дэканата ў 1784 г." капліца ў Курасеўшчыне фігуруе як капліца ў Навіцкіх: "Навіцкія, вёска, уніяцкая капліца (ritus grati uniti) і карчма ваявана Тукалы, будаўнічага Лідскага" ⁸¹. Старая драўляная капліца ў Курасеўшчыне існавала яшчэ ў 1830-х гг.⁸²

У акце візітацыі 1784 г. ёсць апісанне капліцы ў Ольжаве: "На зямлі вяльможных ягамосцяў паноў Гінетаў, крайчых Лідскіх⁸³ ... У Ольжаве. Драўляная, гонтай крытая, на падмурку, асвечаная. Гэтага асвячэння сакрамант быў прэзентаваны. ... досыць мае апаратаў, якія ёсць падчас візіты. ... капліца пабудавана, за кошт у Яна Бялькевіча, сурагатара Гарадзенскага⁸⁴, 2 жніўня 1764 г. ахвяравана Лідскай парафіяльнай царкве" ⁸⁵.

Такім чынам лідскія ўніяты маліліся ў Ольжаўскай капліцы, і таму ў момант скасавання ўніяцкай царквы, праваслаўныя вернікі засталіся без свайго будынка ў Лідзе.

⁷⁰ ДГАЛ. Ф. 634. Воп. 1. Спр. 53. Арк. 86-86 адв.

⁷¹ Slowo № 268 (4832) 28 wrzesnia 1937.

⁷² ЛЕВ. 1865. № 23. С. 929.

⁷³ ЛЕВ. 1863. № 17. С. 629-632.

⁷⁴ Лаўрэш Леанід. Дзе і што археолагам шукаць у Лідзе. // Лідскі Летанісец. 2023. № 3 (103). С. 36-41.

⁷⁵ Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. Т. 2. СПб., 1907. С. 84.

⁷⁶ Там жа С. 118.

⁷⁷ Там жа С. 116.

⁷⁸ НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 41244. Арк. 35 адв.

⁷⁹ Лісейчыкаў Дзяніс. Штодзённае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святара беларуска-літоўскіх зямель 1720-1839. С. 66.

⁸⁰ НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 41244. Арк. 36 адв.

⁸¹ Rybak Andrzej. Dekanat lidzki w 1784 r. w swietle opisow parafii. S.67.

⁸² Вестник Виленского Св.-Духовского Братства. 1907. № 8. С. 165.

⁸³ У 1788 г. Ян Гінет - Лідскі крайчы. Гл. Herbarz polski Kaspra Niesieckiego, S. J. Powiekszony dodatkami ..., Т. 4. Lipsk. 1839. S. 118.

⁸⁴ Ілія Бялькевіч - гарадзенскі сурагатар, парах скідзельскі. Гл. Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. Т. 2. СПб., 1907. С. 124.

⁸⁵ ДГАЛ. Ф. 634. Воп. 1. Спр. 53. Арк. 127.